

QARABAĞ VƏ ƏTRAF ƏRAZİLƏRDƏ RAST GƏLİNƏN *AJUGA* L. NÖVLƏRİ

Gövhər Süleymanzadə, Rəşad Səlimov

AMEA-nın Botanika İnstitutu

Ajuga L. – dirçək və ya sığırdili cinsi ikiləpəlilər sinfinin Dalamazkimilər (*Lamiaceae* Lindl.) və ya Dodaqçiçəklilər (*Labiatae* Juss.) fəsiləsinin kosmopolit cinslərindən olub, dünya üzrə yayılmış 301 növü əhatə edir. Geniş areala malik *Ajuga* L. cinsi isti və mülayim iqlimli ölkələrdə, xüsusilə Aralıq dənizi ətrafı ərazilərdə və İran-Turan floristik regionu, o cümlədən Qafqaz ölkələrinin bitki örtüyündə mühüm rol oynayır. Qafqazda cinsin 8 növünə rast gəlinir ki, Azərbaycan florası çoxcildliyinə görə, onlardan 6 növün Azərbaycanda yayıldığı qeyd olunmuşdur. Son nomenklatur dəyişiklikləri əks etdirən bir sıra tədqiqatlara görə isə cinsin Azərbaycan florasında 5 növ və 1 yarımnövünün olduğu göstərilir. Azərbaycan florasında rast gəlinən taksonlardan dördünə özünün fiziki-coğrafi şəraiti ilə seçilən və zəngin bitki örtüyünə malik olan Qarabağ zonasında rast gəlinir.

Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində Qarabağ və ətraf ərazilərin biomüxtəlifliyinə və ekosisteminə, həmçinin florasına dəymiş ziyanın hərtərəfli qiymətləndirilməsi üçün ilk növbədə regiondan toplanmış herbari nüsxələrinin və ədəbiyyat məlumatlarının təhlili əvəzsiz mənbədir.

Bu məqsədlə *Ajuga* L. cinsinin Qarabağ zonasında yayılan növlərinin taksonomik tərkibini dəqiqləşdirmək üçün AMEA Botanika İnstitutunun Herbari fondunda (BAK) saxlanılan herbari nümunələrini tədqiq etmək, etiket məlumatlarına əsasən onların yayıldığı ərazini, coğrafi mühitini, fenologiyasını öyrənmək zəruridir.

BAK Herbari fondunda saxlanılan *Ajuga* L. cinsinə aid herbari nümunələrinin təhlili nəticəsində fondda 6 növə aid 194 herbari nüsxəsinin olduğu aşkarlanmışdır ki, bunlardan da Qarabağda məhz 4 taksona – *Ajuga chamaepitys* subsp. *chia* (Schreb.) Arcang. (14 nüsxə), *A. genevensis* L. (4 nüsxə), *A. reptans* L. (1 nüsxə) və *A. oblongata* M. Bieb. (1 nüsxə) rast gəlinir. Bununla bərabər, fondda saxlanılan herbarilərin araşdırılması nəticəsində məlum olmuşdur ki, Qarabağ və ətraf ərazilərdən ən çox herbari nümunəsinin toplanması 1927-1937-ci illəri əhatə edir. Zonadan toplanılmış herbari nüsxələri Şuşa (5 nüsxə), Zəngilan (5 nüsxə), Xocavənd (3 nüsxə), Cəbrayıl (3 nüsxə), Ağdam (2 nüsxə) və Kəlbəcər (2 nüsxə) inzibati rayonlarından toplanılmışdır. Bu bitki nümunələrinin toplanılması və uzunmüddətli saxlanılması üçün herbariləşdirilməsində A.A.Qrossheymin ekspedisiyalarının əvəzsiz rolu olmuşdur və herbari nüsxələrinin əksəriyyəti əsasən onun tərəfindən toplanılmışdır. A.A.Qrossheymin ilə yanaşı, herbari fondunda İ.Karyagin, İ.İsayev, T.Heydeman və C.Qurviç tərəfindən toplanılan nümunələr də mövcuddur. *Ajuga* L. cinsinə mənsub olan və Qarabağ ərazisində yayılan bu nümunələrin toplanması daha çox may və iyun aylarını əhatə edir. Cənubi Qafqaz ölkələri arasında Azərbaycanda geniş arealda yayılma zonası mövcud olan *Ajuga* L. cinsinə aid növlərin həm taksonomik, həm də molekulyar cəhətdən təftiş edilməsi, həmçinin xüsusən Qarabağa aid herbari nüsxələri əsasən XX əsrin 30-40-cı illərini əhatə etdiyi üçün onların həmin rayonlardan yenidən yığılması və tədqiqi zəruridir.